

В.М.Конопля, І.Т.Кочкін

МІДНІ ТРИПІЛЬСЬКІ СОКИРИ ВЕРХНЬОГО І СЕРЕДНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

Мідні сокири – досить рідкісна знахідка на місцях трипільських поселень Подністров'я. Вони переважно трапляються випадково і походять з підйомного матеріалу (за винятком Городницького скарбу 1895 р.). Питання про місце розташування знахідок сокир на згаданій території, а також їх типологію, проблеми технології та місця їх виготовлення розглядали В.Г.Збеневич [1], Н.В.Риндіна [2; 3; 4], Є.М.Черних [5; 6; 7], окремі думки висловлювали В.М.Конопля, Ю.М.Малєєв [8;9], Л.І.Крушельницька [8] та інші. За час, що минув з моменту останньої узагальнюючої публікації, присвяченої мідним трипільським сокирам Подністров'я [1], кількість мідних сокир помітно збільшилася перш за все за рахунок артефактів, знайдених у межах Верхнього Подністров'я (Івано-Франківська та Тернопільська області), з'явилася потреба включити їх у науковий обіг, визначити їх типи, картографувати місця знахідок тощо.

Наприкінці 60-х рр. В.Г.Збеневич облікував тринадцять мідних сокир, знайдених на цей час (табл.1, 3, 4, 6, 7, 9, 11-18) у західних областях України [1, 137-138]. Протягом 1970-90-х рр. у межах Івано-Франківської (Більшівці, Вікторів, Петрів) та Тернопільської (Коржова, Теревовля) областей було знайдено ще п'ять таких виробів (табл.2). Три з них відносяться до типу сокир-тесел (Більшівці, Коржова, Теревовля), одна (Петрів) до типу сокир-молотів і одна (Вікторів) до маловідомого у трипільському світі типу втульчатих сокир без обуха. Наведемо опис цих сокир:

1. Сокира-тесло (рис.1, 3), знайдена у 1995 р. на зораній поверхні багатощарового трипільського поселення Більшівці (Галицький район Івано-Франківської області) галицьким художником і археологом-аматором Петром Переклітою, у приватній колекції якого і зберігається. У 1997 р. сокира з дозволу першовідкривача була опрацьована І.Т.Кочкіним і Т.М.Ткачуком [10].

Збереженість сокири добра. Довжина цієї сокири становить 26,5 см, ширина в найширшому місці – 6,3 см. Провушина сокири має діаметр 3,6 см. Лезо сокири дещо довше за обушок і складає – 15,9 см, відповідно довжина обушка – 10,6 см. Висота сокири в ділянці провущини – 4 см. Відзначимо, що повздовжня вісь сокири має невеликий нахил від її центру. Лезо сокири клиноподібної форми із заокругленими бічними стінками і дещо відігнуте донизу (його ширина становить 4 см). Обушок сокири плавно переходить у широке тесло (ширина до 6 см), яке не було загостреним і його робочий край тупий, заокруглений. У нижній частині сокири провущина завершується невеликою манжетною, яка

майже не проглядається у її верхній частині. За типологією Н.В.Риндіної цей виріб відноситься до групи “хрестоподібних” сокир з поперечним обушком і повздовжнім лезом, або до так званого типу Ясладань [3, 125]. Користуючись типологією Є.М.Черниха, що знахідку відносимо до типу СТ-2 (сокира-тесло – СТ. Це – дослівний переклад з російської мови аббревіатури “ТТ – ”топор-тесло”) [5, 89, 92].

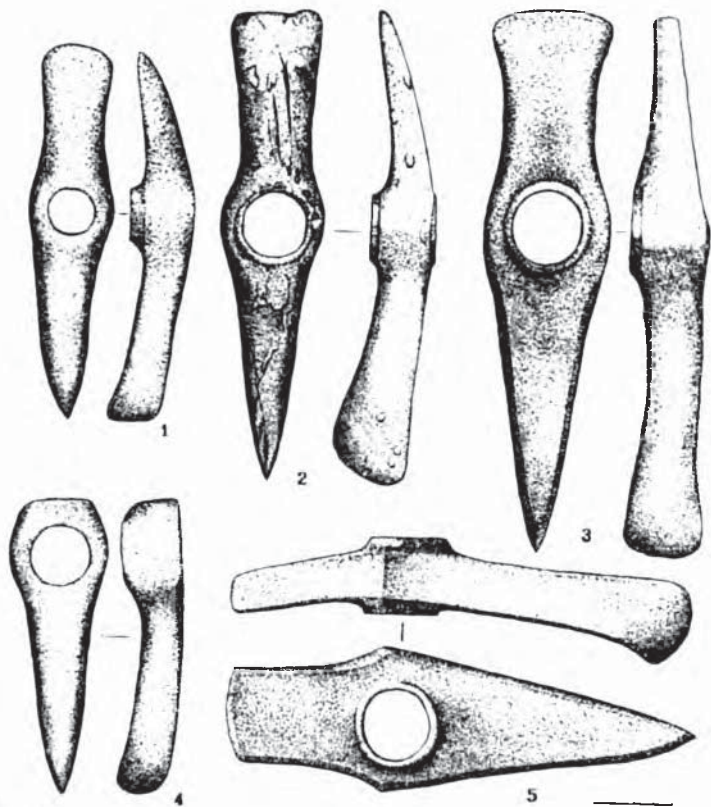

Рис.1. Нові мідні сокири з Верхнього Подністрів'я: 1-Теребовля, 2-Коржова, 3-Більшівці, 4-Вікторів, 5-Петрів.

2. Сокира-тесло (рис. 1, 2) з Коржової (Тернопільська область) Ця сокира є випадковою знахідкою на трипільському поселенні Коржова (ур. Копанка) [9, 311]. Довжина виробу – 23 см, довжина леза сокири – 12,5 см, довжина тесла – 10,5 см, ширина в районі втулки – 5,2 см, висота – 3,3 см. У цієї сокири також виділяється манжета у верхній і нижній частинах. Поверхня сокири вкрита

слідами ливарного виробництва у вигляді крапель міді, патьоків металу. Складається враження, що ця сокира в роботі не використовувалася. За типологією Є.М.Черниха її можна віднести до типу СТ-2 [5, 92, 94; табл.2, 6].

3. Сокира-тесло (рис.1, 1) з Терехів (Тернопільська область) була знайдена на правому березі р.Гнізни в урочищі Замок на висоті близько 50-60 м над рівнем заплави ріки (зберігається у І.Зінчишина). Довжина сокири – 18 см, довжина леза – 10 см, тесла – 8 см, висота в місці втулки – 3,2 см, ширина – 4,2 см, ширина тесла – 3,2 см. Ця сокира за розмірами помітно менша від попередніх двох і може бути зарахована до типу СТ-6, за типологією Є.М.Черниха, який характеризує такі сокири, як вкорочені, з виділеним нижнім краєм втулки. Довжина їх коливається в межах 180-220 мм [5, 94-96; табл.4, 2].

4. Сокира-молот (рис.1, 5) з села Петрів (Тлумецький район Івано-Франківської області). Ця сокира була знайдена у 1920-х рр. при копанні підвалу житлового будинку у центрі згаданого села (більш детальні умови знахідки невідомі). Нині артефакт зберігається у приватній колекції помічника лісничого Придністровського лісництва О.Котурлаша, який люб'язно надав можливість опрацювати цю знахідку.

Довжина сокири-молота – 22,8 см, довжина клину (леза) від центра втулки – 14,5 см, довжина обушка – 8,3 см. Ширина сокири в районі втулки – 7 см. Втулка має форму неправильного кола з розмірами від 3,3 до 3,5 см, навколо неї на верхній і нижній поверхнях сокири спостерігаються манжети висотою 0,6 см і шириною 0,4 см. Цю сокиру-молот можна зарахувати до типу СМ-8 (за Є.М.Чернихом), який розповсюджений на території, що охоплює Словаччину, Центральну і Північну Югославію, Угорщину, Трансільванію, Молдову [5, 97, 98].

5. Сокира (рис. 1, 4) з села Вікторів (Галицький район Івано-Франківської області). Це втульчата сокира без обушка із заокругленою втулкою. Довжина її 14,5 см, діаметр отвору 3,5 см, довжина леза від центра отвору складає 11,5 см [8, 300].

Аналоги згаданих сокир зустрічаються в широкій зоні Європи – на Балкано-Карпатській території (перш за все сокири типу “Ясладань”) [3, 125]. Проте серед дослідників, які торкалися проблеми експорту мідних сокир на трипільську територію, вимальовуються принаймні два напрямки і відповідно центри їх виготовлення – західний і південний.

Західне походження мідних сокир пов'язується з тисаполгарською культурою. Тісні контакти трипільців із лендельською та дунайсько-тиською культурно-історичними областями зафіксовані на основі спостереження за формами керамічного посуду, характерними для лендельсько-полгарського типу, на трипільських поселеннях періоду В-I – В-II [11, 37]. А на етапі В-II на трипільських пам'ятках Буго-Дністровського межиріччя зустрічаються імпорти кераміки, обсидіану і металу полгарської культури [11, 37].

Наявність мідних сокир типу “Ясладань” відзначається на території культури Бодрогкерештур [12]. Також існують припущення про роль саме бодрогкерештурських племен як посередників у передачі мідних сокир трипільцям [13, 260]. Відомо, що сокири типу “Ясладань” трапляються на території Словаччини [14, 72, 73]. Зокрема у цій країні неподалік від Банської Бистриці є родовище мідних руд [14, 88]. Зазначимо, що ще у 1950-х рр. було виділено центри виробництва сокир “хрестоподібного типу”, у тому числі і “Ясладань”, – трансільванський і словацький [15, 166]. В.Г.Збеневич також помітив, що сокири типу “Ясладань” тісно пов’язані з бодрогкерештурською енеолітичною культурою, що займала частину Угорщини, Румунії, Словаччини [1, 141], а посередником у такому обміні були носії культури Гумельниця [1, 142]. О.В.Цвек вважає, що з метою обміну мідних виробів у середовище трипільців потрапляли “купці” з общин Карпато-Дунайського басейну, осідаючи в місцевому середовищі (знахідки на поселенні Веселий Кут) [16, 112, 115]. Зв’язки Трипільця з племенами полгарської культури обмежуються часом від етапу В-I-II до початку етапу С-II, γ-II. З лендельською культурою взаємодія починається на етапі В-I-II і триває до кінця етапу С-I [17, 26].

Другий, південний напрямок надходження мідних сокир у трипільський ареал вимальовується завдяки імпортові трипільцями сокир типу “Ясладань” через обмін з общинами культури Гумельниця [7, 207]. У зв’язку з цим відзначимо, що мідь, виплавлена переважно з руд північно-фракійського гірничорудного центру, експортувалася найчастіше у північно-східному напрямку [5, 264]. На цьому шляху в період існування Трипільця В-I – С-I знаходився ареал гумельницької культури [18]. Обмін металом ілюструється чотиригранним шилом з Незвиська, яке є аналогом кованого шила з Болградського поселення [18, 54-55]. Імпорти ж із північно-фракійського гірничорудного центру у західному або ж північно-західному напрямках (Західні Балкани, басейни Середнього Дунаю і Тиси) майже невідомі [5, 264].

У верхній течії Тиси, східній Словаччині зосереджено велику кількість сокир-молотів типів СМ-6, СМ-8, СМ-10 [5, 264]. Тому Є.М.Черних пропонує виділити у Балкано-Карпатській металургійній провінції крім трьох уже відомих зон ще й четверту – північно-карпатську зону (Словаччина, українське Закарпаття, Південна Польща), де існувало місцеве виробництво [5, 265]. Таким чином, можна припустити, що мідні сокири та деякі інші вироби з цього металу надходили на трипільську територію з північно-карпатської зони Балкано-Карпатської металургійної провінції через посередництво лендельських, тисаполгарських і бодрогкерештурських племен. Окремі випадки імпорту, особливо у південно-західні регіони Трипільця, можливі через гумельницькі общини. Причому ці сокири могли походити як і з північно-карпатської зони так і з фракійських родовищ.

Картографування місць знахідок мідних сокир у західних областях України показує, що вони зустрічаються вздовж течії Дністра та його приток (рис.2), що нашттовхує на думку про важливу роль цього водного джерела для розповсюдження таких виробів. Крім того, відмітимо й інший факт – наявність у цьому регіоні багатих покладів високоякісного кременю, особливо у Верхньому Подністров'ї. У зворотному напрямку з трипільської території до общин Тисаполгар і Бодрокерештур надходив якісний верхньодністровський кремій, показник якого на пам'ятках згаданих культур досить високий [19, 28]. Зокрема у групі Тисаполгар частка верхньодністровського кременю складає 63 % [18, 22]. Кремій носії тисаполгарської культури видобували у Верхньому Подністров'ї самостійно, а не отримували його від трипільців у вигляді сировини або напівфабрикатів. Доказом цього є слабке проникнення трипільської техніки обробки кременю в середовище Тисаполгар [19, 45-46; 20]. Навпаки, у групі Бодрокерештур кремій отримували шляхом обміну [19, 47]. Зазначимо також, що у Верхньому Подністров'ї у трипільський час активно розроблялися поклади кременю за допомогою штолень.

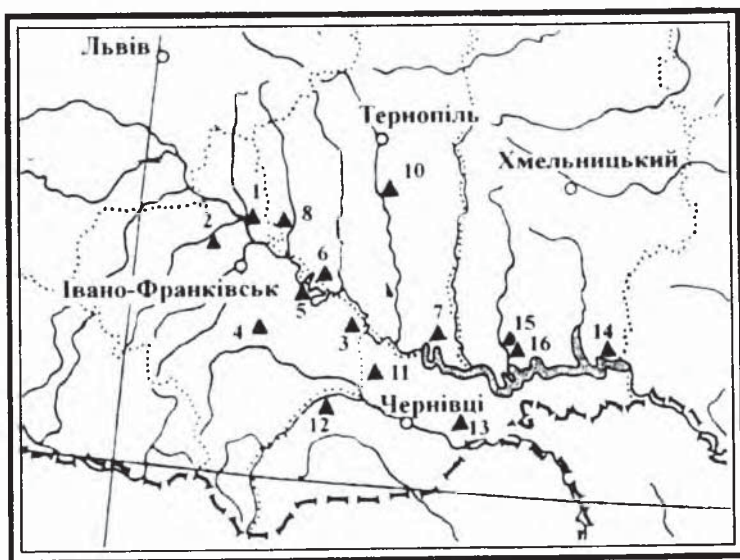

Рис. 2. Карта-схема місць знахідок мідних сокир у західних областях України (нумерація співпадає з табл. I).

Умовні позначення:

▲ – місце знахідки мідної сокири.

Енеолітичні мідні сокири з Подністров'я є важливим джерелом інформації про взаємозв'язки місцевого трипільського населення з їх південними і західними сусідами. Використання методів природничих наук, особливо спектрального і металографічного аналізу дозволить з більшою точністю встановити географію походження мідних сокир, технологію їх виготовлення, а також допоможе відповісти на багато інших питань.

Таблиця 1.Зведені дані знахідок мідних сокир у Подністров'ї (порядкові номери у таблиці відповідають порядковим номерам на карті (рис.2).

№ п/п	Місце знахідки сокири	Район	Область	Тип сокири (за Чернихом Є.М.)
1.	Більшівці	Галицький	Івано-Франківська	СТ-2
2.	Вікторів	Галицький	Івано-Франківська	(?)
3.	Городниця	Городенківський	Івано-Франківська	СТ-6
4.	Коршів	Коломийський	Івано-Франківська	СМ-12
5.	Петрів	Тлумацький	Івано-Франківська	СМ-8
6.	Возилів	Бучацький	Тернопільська	СМ-(?)
7.	Гермаківка	Боршівський	Тернопільська	СТ-6
8.	Коржова	Монастирський	Тернопільська	СТ-2
9.	Росохач	Чортківський	Тернопільська	СМ-(?)
10.	Теребовля	Теребовлянський	Тернопільська	СТ-6
11.	Давидівці	Кіцманський	Чернівецька	СМ-(?)
12.	Мілієве	Вижницький	Чернівецька	СМ-(?)
13.	Рингач	Новоселицький	Чернівецька	СТ-10
14.	Березівська ГЕС	Гайворонський	Кіровоградська	СМ-4
15.	Велике Залісся	Кам'янець-Подільський	Хмельницька	СТ-8
16.	Кам'янець-Подільський	Кам'янець-Подільський	Хмельницька	СТ-4
17.	Гонорівка*	(?)	Чернівецька (?)	СТ-8
18.	Северинні*	(?)	Хмельницька (?)	(?)

Примітки:

*) На жаль, не картографовані два місця знахідок мідних сокир – Гонорівка Новоселицького району Чернівецької області [1, 139, рис.2, 1] та Северинівці Хмельницької області [1, 137, рис.1, 5]. Встановлено, що у Новоселицькому районі Чернівецької області немає села Гонорівка, але населений пункт з такою назвою є у Волочиському районі Хмельницької області. У той же час на території Хмельниччини немає села Северинівці, а є Северини і Серединці. Тому вищеназвані місця знахідок мідних сокир не відображені на карті.

**Таблиця 2. Нові мідні сокири Верхнього Подністрів'я
(в алфавітному порядку).**

№ п/п	Місце знахідки сокири	Умови, знахідки, рік	Кількість	Місце зберігання сокири
1.	БІЛЬШІВЦІ, Галицький район, Івано-Франківська область	Випадкова знахідка, 1995 р.	1	Колекція П.Переключіти, м. Галич, Івано-Франківська область
2.	ВІКТОРІВ, Галицький район, Івано-Франківська область	Випадкова знахідка, 1983 р	1	Колекція Б.Василенка, м Івано-Франківськ
3.	КОРЖОВА, Монастирський район, Тернопільська область	Випадкова знахідка, 1984 р.	1	Фонди Львівського історичного музею
4.	ПЕТРІВ, Тлумецький район, Івано-Франківська область	Випадкова знахідка, 20-і роки ХХ ст	1	Колекція О.Котурлаша, м. Коломия, Івано-Франківська область
5.	ТЕРЕБОВЛЯ, урочище Замок, Теревлянський район, Тернопільська область	Випадкова знахідка, (?)	1	Колекція І.Зінчишина, м. Теревовля, Тернопільська область

1. Збенович В.Г. Древнейшие медные топоры в Восточной Европе // Советская археология. – 1969. – № 3. – С.135-142.

2. Рындина Н.В. Анализы металлических изделий из трипольского слоя поселения у с. Незвисько // Материалы и исследования по археологии СССР. – №102. – М., 1962. – С. 86-88.

3. Рындина Н.В. Древнейшее металлообрабатывающее производство Восточной Европы. – М., 1971. – 142 с.

4. Рындина Н.В. Медный импорт эпохи развитого Триполья // Кратк. сообщ. инст. археол. АН СССР. – Вып. 123. – М., 1970. – С.20.

5. Черных Е.Н. Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии. – София, 1978. – 387 с.

6. Черных Е.Н. Металлургические провинции и периодизация эпохи раннего металла на территории СССР // Советская археология. – 1978. – № 4. – С.59.

7. Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. – М., 1982. – С.166-320.

8. Крушельницкая Л.И., Конопля В.М. Работы в Верхнем Поднестровье // Археологические открытия 1983 года. – М., 1985. – С. 300-301.

9. Малеев Ю.Н., Конопля В.М. Исследования в Тернопольской и Ивано-Франковской областях// Археологические открытия 1983 года. – М., 1985. – С.310-311.

10. Перекліта П., Кочкін І., Ткачук Т. Багатошарове поселення Більшівці і його місце в системі енеоліту Південно-Східної Європи (в друці).
11. Цвек О.В. Зв'язки східного Трипілля з лендельською та дунайською культурно-історичними областями // Тези доповідей та повідомлень 1-ої Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. – Тернопіль, 1990. – Ч.1. – С.36-38.
12. Bogánr-Kutzian I. The Copper age Cemetery of Tiszapolgar – Basatanya. – Budapest, 1963.
13. Мовша Т.Г. Поздний этап трипольской культуры // Археология Украинской ССР. – К., 1985. – С.223-263.
14. Novotna M. Medené nástroje a problem najstarsrej tazby medi na Slovensku // SA. – Bratislava, 1955. – R.111. – S.70-100.
15. Pittioni R. Urzeitlicher Berbau auf Kupfererz und Spurenanalyse // Archeologia Austriaca. – №1. – Wien, 1957.
16. Цвек Е.В. Буго-днестровский вариант восточно-трипольской культуры // Первобытная археология. – К., 1989. – С.106-117.
17. Круц В.О., Рижов С.М. Верхньодністровська локальна група пам'яток трипільської культури та нові дані про зв'язки трипільців з населенням полгарської і лендельської культур // Археологія. – 1997. – №2. – С.23-32.
18. Субботин Л. В. Памятники культуры Гумельница Юго-Запада Украины – К., 1983. – С.130-131.
19. Kaczanowska M. Uwagi o surowcach, technice i typologii przemyslu krzemniennego kultyury bodrogkereszturzkiej i grupy Zažnany // AAC. – Krakow, 1980. – Т.ХХ. – S.19-56.
20. Конопля В. Верхньодністровський кремій в індустріях племен полгарського циклу Середнього Подунав'я // Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченій 160-річчю від дня народження Т.Легоцького (26-27 жовтня 1990 р.). – Мукачево, 1990. – С. 4.

V.M. Konoplya, I.T. Kochkin
COPPER TRYPILLIAN AXES FOUND IN UPPER CENTRAL
PODNISTROVYA.

The article provides a detailed description of five copper axes that were found on the site of Trypillian settlements in western Ukraine during the 1970s – 1990s. To make this description more graphic the paper supplies a map of the excavation sites and pictures of the artefacts. It lists the places where the axes were manufactured and indicates the routes that were used for shipping the instruments to the destinations on the Trypillian territory.